

РОЗДІЛ 7

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.132:343.98

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ

CONCEPT AND ESSENCE OF CRIMINALISTIC INVESTIGATIONS IN THE INVESTIGATION OF CRIMES

Арешонков В.В.,
к.ю.н., докторант, старший науковий співробітник
Національна академія внутрішніх справ

У статті на основі аналізу монографічних досліджень та інших наукових джерел розкрито сутність криміналістичних досліджень взагалі та криміналістичних досліджень у розслідуванні злочинів зокрема. Також на основі цього сформульовано авторське поняття даної категорії криміналістики та розкрито його сутність.

Ключові слова: криміналістичне дослідження, спосіб пізнання, категорія криміналістики.

В статье на основе анализа монографических исследований и других научных источников раскрыта сущность криминалистических исследований вообще и криминалистических исследований в расследовании преступлений в частности. Также на основе этого сформулировано авторское понятие данной категории криминалистики, а также раскрыта его сущность.

Ключевые слова: криминалистическое исследование, способ познания, категория криминалистики.

The category «forensic investigation» is widely used in forensic science and it is one of the basic and key for this section of forensic science as technique. However, complex the term «forensic investigation» on monographic level hardly been studied. Thereby, it is still remains not clearly articulated in science, respectively to be determined and its nature.

Analysis of the scientific sources from criminology possible to determine that the forensic investigation is a complex and multifaceted category of criminology, which can mean a whole process of learning objects, which are the subject of this science to new knowledge (information), and relevant to the theory and disclosure practices, investigation and prevention of crime and the implementation of criminal and other legal proceedings, or used to indicate the areas of the forensics section as forensic technology.

As a way (process) knowledge of forensic studies are divided into research and practical research, which are undertaken within criminal proceedings or proceedings in other spheres of justice. However, these two areas are closely interrelated because research can be conducted empirically by direct study of material objects, and practical research in the investigation of crimes form the basis of obtaining new scientific knowledge.

Forensic examination in the investigation of crimes related to practical studies and is undertaken within the criminal proceedings and may be seen in the narrow and broad.

In narrow it is the work of the study sites, which is carried out by specialists (forensic inspectors) and legal experts on behalf of (in order) the prosecution, the defense, the victim or the court. Widely, it is work with study sites and other participants of criminal proceedings (e.g., investigator, prosecutor), including study of the situation of the scene, people suspect, witnesses and others.

Key words: criminalistics research, method of cognition, category of criminalistics.

Категорія «криміналістичні дослідження» досить широко використовується в криміналістиці, вона є однією з базових та ключових для такого розділу даної науки як криміналістична техніка. Загальновідомим є те, що криміналістичні дослідження дозволяють більш ефективно боротися зі злочинністю, розкривати та розслідувати злочини, і таким чином сприяти захисту прав та інтересів громадян, у т. ч. в інших сферах правовідносин.

Різні аспекти даної проблематики як у науковій, так і практичній сфері вивчали такі вчені: Т. В. Авер'янова, Л. Ю. Ароцкер, Р. С. Белкін, А. І. Вінберг, В. Г. Гончаренко, А. В. Дулов, О. О. Ейсман, О. М. Зінін, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, В. О. Коновалова, В. К. Лисиченко, Н. П. Майліс, І. В. Пиріг, О. Р. Росинська, М. В. Салтєвський, М. Я. Сегай, Е. Б. Сімакова-Єфремян, І. Я. Фрідман, В. Ю. Шепітько, О. Р. Шляхов, М. Г. Щербаковський та ін., проте комплексно поняття «криміналістичне дослідження» майже не вивчалось. У зв'язку з цим до цього часу воно так і залишається чітко не сформульованим у науці, відповідно потребує визначення і його сутність. Не має свого закріплення дане поняття і у нормативно-правових актах, якими регламентується діяльність правоохоронних органів з розкриття та розслідування злочинів та інша супутня цьому діяльність.

Відсутність визначеності щодо поняття криміналістичних досліджень у нормативно-правових актах та на-

уковій літературі призводить до відсутності чіткого його розуміння особами, які здійснюють науковий пошук у сфері криміналістики, особливо тими, що тільки розпочинають таку діяльність, а також особами – учасниками кримінального процесу. Це у повній мірі підтверджується результатами анкетування, проведеного зі слідчими та інспекторами-криміналістами Національної поліції України, а також судовими експертами Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України. На питання щодо поняття криміналістичних досліджень більше 80% опитаних відповіли, що це практична діяльність, яка здійснюється експертами та спеціалістами з вивчення об'єктів на місці події та у лабораторних умовах. Разом із тим приблизно 8% відповіли, що це також практична діяльність слідчих з вивчення місця події, іншого приміщення чи місцевості, а також вивчення слідчим будь-якого об'єкту при проведенні інших слідчих дій під час досудового розслідування. Окрім цього приблизно 20% опитаних зазначили, що це наукова діяльність з вивчення різноманітних питань, які входять до предмету науки криміналістики. Така ситуація часто призводить до підміни поняття, різниці у його трактуванні різними вченими та практиками, що в свою чергу негативно відображається на розвитку наукових знань, та в кінцевому рахунку негативно відображається на процесі розкриття та розслідування злочинів.

Усе це свідчить про те, що поняття «криміналістичні дослідження» є важливим для теорії та практики, складним й багатоаспектним, та у зв'язку із цим потребує конкретизації і визначення на науковому та нормативному рівнях.

Метою статті є визначення сутності криміналістичних досліджень та на основі цього формулювання авторського поняття однієї з ключових та основоположних для криміналістики категорій.

Аналіз дисертаційних робіт, а також інших наукових джерел з криміналістики та судової експертизи засвідчує, що найчастіше термін «криміналістичне дослідження» використовується для позначення процесу вивчення експертами певних об'єктів або їх сукупності з метою отримання інформації, яка має значення для розслідування злочинів [1, с. 236-237]. Такими об'єктами можуть бути, наприклад, сліди рук, вогнепальна зброя, замикаючі засоби, документи зі спеціальними засобами захисту тощо. Окрім цього даний термін використовується для визначення галузей криміналістичної техніки, у межах яких вивчаються закономірності певних явищ та процесів, а також особливості дослідження певної категорії об'єктів. Такими галузями є, наприклад: криміналістичне дослідження письма; криміналістичне дослідження матеріалів, речовин та виробів; техніко-криміналістичне дослідження документів; криміналістичне дослідження слідів запаху людини (криміналістична одорологія) та ін. [2, с. 4-5].

Проте це не єдине значення цього терміну. Згідно Великого тлумачного словника сучасної української мови термін «досліджувати» означає не тільки ретельне обстеження кого-небудь або чого-небудь для встановлення чогось, а й процес ретельного наукового розгляду з метою пізнання, виявлення чогось [3, с. 242]. Тобто даний термін, окрім практичної діяльності, може визначати і наукову діяльність з вивчення чогось. Додавання до слова «дослідження», згідно того ж словника, прикметника «криміналістичний» означає, що таке вивчення чогось або когось стосується власне криміналістики.

Проте формулювання «стосується криміналістики» є досить широким і потребує аналізу та конкретизації, оскільки в цілому може означати, що:

- досліджуються об'єкти пізнання, які входять до предмету науки криміналістики;
- дослідження проводиться з використанням методів та засобів криміналістики;
- дослідження проводиться у межах кримінального провадження з метою розкриття та розслідування злочину;
- дослідження відноситься до класу криміналістичних (трасологічні, почеркознавчі, лінгвістичні, техніко-криміналістичні дослідження документів, зброї та слідів і обставин її використання, вибухотехнічні тощо);
- дослідження проводиться виключно криміналістами – інспекторами-криміналістами та експертами-криміналістами.

Для того, щоб визначити, яке з вказаних тверджень відноситься до категорії «криміналістичне дослідження» та в якій саме мірі, потрібно проаналізувати існуючі визначення даного поняття.

У цілому слід погодитись із Ю. Г. Плесовським [4, с. 56], який зауважує, що практично єдиним визначенням криміналістичних досліджень є визначення, дане В. Г. Коломацьким у статті «Поняття і сутність криміналістичних досліджень», у якій зазначається, що це спосіб пізнання ідеальних та матеріальних відображень злочину й діяльності правоохоронних органів з його розкриття і розслідування методами та засобами криміналістики [5, с. 5], проте ми не підтримуємо думку, що воно є абсолютно беззаперечним.

Повністю погодитись, на нашу думку, можливо тільки з твердженням, що криміналістичні дослідження є

способом пізнання, оскільки дійсно такі дослідження є способом отримання нових (невідомих) знань про об'єкт дослідження, а от з іншими трьома складовими цього визначення повністю погодитись не можна, і в першу чергу з тим, що в процесі такого дослідження пізнаються ідеальні та матеріальні відображення виключно злочину.

На протигагу цьому потрібно зауважити, що потреба у проведенні криміналістичних досліджень виникає не тільки під час здійснення кримінального судочинства. Досить часто такі дослідження проводяться у ході здійснення цивільного, господарського та адміністративного судочинства, тобто у такому разі мову про злочин та його відображення вести не можна, за виключенням випадків, коли, наприклад, у процесі цивільного або іншого некримінального провадження, за допомогою криміналістичного дослідження з'ясовуються факти, які вказують, що у діях певних осіб наявний склад злочину.

Проведення судових експертиз, значна частина яких є криміналістичними (є різновидами криміналістичних досліджень), наприклад, у цивільному судочинстві передбачено Цивільним процесуальним кодексом України, у якому зазначається, що для з'ясування обставин, що мають значення для справи і потребують спеціальних знань у галузі науки, мистецтва, техніки, ремесла тощо, суд призначає експертизу за заявою осіб, які беруть участь у справі (ст. 143), а також Постановою Пленуму Верховного Суду України «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» від 30 травня 1997 року № 8, яка передбачає, що призначення експертизи у цивільних справах допускається як під час судового розгляду, так і в процесі підготовки до нього.

З приводу використання спеціальних знань, у т. ч. і експертних досліджень, у цивільному судочинстві Ж. В. Васильєва-Шаламова зауважує, що у зв'язку із розвитком науки, техніки та нових технологій, вирішення все більшої кількості цивільних справ потребує застосування спеціальних знань, які відіграють значну роль в успішному розгляді та вирішенні і, таким чином, сприяють ухваленню законних та обґрунтованих судових рішень [6, с. 2].

Напрями такого застосування спеціальних знань у формі криміналістичних досліджень досить різні. Найбільш поширеними є почеркознавчі дослідження та техніко-криміналістичні дослідження документів. Наприклад, можуть досліджуватись підписи та текстові записи у заповітах, довіреностях тощо, відбитки печаток і штампів та інші реквізити у різноманітній фінансовій й іншій документації підприємств, установ та організацій тощо.

Однак на практиці виникають суперечки, для вирішення яких необхідно проведення й інших видів криміналістичних досліджень, наприклад, лінгвістичної експертизи мовлення для встановлення автора тексту у цивільних провадженнях, пов'язаних із захистом авторських прав на ті чи інші твори; трасологічного дослідження для встановлення конкретних об'єктів та механізму їх взаємодії, зокрема слідів транспортних засобів у випадку вирішення суперечок, пов'язаних із дорожньо-транспортними пригодами, які не носять характеру злочину тощо; дослідження матеріалів, речовин та виробів, зокрема паливно-мастильних матеріалів та лакофарбових покриттів при розгляді цивільних проваджень, пов'язаних з дорожньо-транспортними пригодами або неналежним виконанням договірних зобов'язань; вибухотехнічних досліджень у випадку вирішення суперечок про те, хто і в якому розмірі повинен відшкодувати шкоду, завдану в результаті вибуху некримінального (побутового) характеру [7, с. 101-103].

Таким чином, якщо розглядати криміналістичні дослідження як практичну діяльність з вивчення матеріальних слідів, то необхідно зазначити, що на сьогодні сфера проведення таких досліджень не обмежується тільки кримінальним процесом та відповідно вивченням виключно слідів злочину. Якщо говорити про вивчення матеріальних

відображень саме злочину, то така діяльність притаманна не криміналістичним дослідженням взагалі, а криміналістичним дослідженням у розслідуванні злочинів.

Другою тезою у понятті «криміналістичні дослідження», наведеним В. Г. Коломацьким, з якою не можна погодитись та яка потребує конкретизації, є те, що сутність таких досліджень полягає у пізнанні діяльності правоохоронних органів з розкриття та розслідування злочинів.

З цього приводу потрібно зауважити, що діяльність з розкриття та розслідування злочинів є складною та багатоаспектною категорією і включає в себе організаційну, процесуальну та інші складові, а тому вивчається не тільки криміналістикою, а й іншими юридичними науками, такими як кримінальний процес, оперативно-розшукова діяльність, адміністративна діяльність тощо. На нашу думку, більш доречно було б говорити про діяльність з розкриття та розслідування злочинів у тій частині, яка входить до предмету вивчення науки криміналістики. У такому випадку одразу стає зрозумілим, що такі інститути як «процесуальне керівництво», «оперативне документування», «міжнародне співробітництво» та багато інших, які також у цілому відносяться до даної діяльності, не є предметом пізнання криміналістичних досліджень, натомість такі аспекти вказаної діяльності, як тактика проведення слідчих (розшукових) дій, методика розслідування окремих видів злочинів та її елементи тощо, як раз входять у коло тих питань, які в даному випадку підлягають вивченню.

Окрім цього потрібно зауважити, що вивчатись може не тільки діяльність з розкриття та розслідування злочинів, як зазначається у визначенні криміналістичних досліджень В. Г. Коломацького, а й результати такої діяльності, до яких відносяться у т. ч. слідчі та експертні помилки. Наприклад, щодо актуальності питання саме криміналістичного дослідження слідчих помилок наголошували у своїй роботі О. В. Батюк та С. Ю. Чернета. Вони зауважують, що негативний вплив слідчих помилок на хід розслідування, правосвідомість громадян та авторитет правоохоронних органів у населення зумовлює необхідність всебічного дослідження таких помилок, а також засобів їх попередження та усунення, у т. ч. засобами криміналістики [8, с. 239].

Аналіз дисертаційних робіт з відповідної проблематики дозволяє стверджувати, що коло об'єктів, які пізнаються шляхом проведення криміналістичних досліджень, не обмежується відображеннями злочину, діяльністю правоохоронних органів з його розкриття і розслідування та навіть результатами такої діяльності. Вивчатись можуть категорії та інститути, які є базовими не тільки для криміналістики, а й для інших юридичних наук: кримінального права, кримінального процесу, криминології, оперативно-розшукової діяльності тощо. Наприклад, такі категорії, як «злочин» та його різновиди, «злочинна діяльність», «особа злочинця», «місце події» та ін.

І, дійсно, навряд розслідування злочину може бути ефективним, якщо сторона обвинувачення не буде обізнаною у криміналістичній специфіці тих суспільно небезпечних діянь, які нею пізнаються. Саме тому зазначені вище категорії вивчаються з точки зору їх криміналістичних аспектів, і на результатах такого вивчення та узагальнення слідчої практики засновуються практичні рекомендації з розслідування окремих видів злочинів.

Прикладні криміналістичні дослідження злочинів окремих категорій створили теоретичну основу та емпіричну базу для розробки цих проблем на загальнотеоретичному рівні – появі та вдосконалення такої ключової для методики розслідування злочинів категорії, як криміналістична характеристика злочинів. Натомість недостатня розробленість зазначених загальнотеоретичних проблем у криміналістиці призводить до змішування різних за своєю природою знань про злочини, підміни понять, неповноти окремих прикладних досліджень та в результа-

ті знижує ефективність криміналістичних рекомендацій, адресованих практиці [9, с. 29].

З подією злочину безпосередньо пов'язані такі об'єкти криміналістичного дослідження, як особа злочинця, потерпілого, свідка тощо. Про важливість результатів криміналістичних досліджень цих категорій осіб для науки та практики свідчить той факт, що на сьогодні в науці ведуться дискусії про необхідність виділення відомостей про цих осіб в окрему криміналістичну теорію або ж галузь криміналістики – криміналістичну гомологію, як вчення про особу, її поведінку і діяльність, пов'язану зі злочиним.

У цілому на сьогодні вчення про особу злочинця як результат криміналістичних досліджень є одним з основних складників предмета науки криміналістики. Без нього неможливо до кінця з'ясувати всі інші наукові та практичні проблеми, що стосуються розробки рекомендацій криміналістичної тактики та методики розслідування злочинів [10, с. 249].

Ще одним дискусійним питанням у визначенні криміналістичних досліджень, наведеному В. Г. Коломацьким, є те, що пізнання здійснюється методами і засобами криміналістики. На нашу думку, у даному випадку дане твердження є занадто загальним та потребує своєї конкретизації. Оскільки категорія «криміналістичні дослідження» за своєю суттю включає в себе дуалістичну направленість – наукову та практичну діяльність, тоді й методи пізнання потрібно поділяти на методи наукового пізнання та методи практичного пізнання об'єктів. І, хоча окремі методи у цих двох групах за своєю сутністю багато в чому схожі незалежно від сфери застосування, особливо методи емпіричного рівня пізнання, наприклад, спостереження, описування, вимірювання, експеримент, моделювання, однак цілі їх застосування та особливості в кожному випадку будуть різними.

Проте все ж такі суттєві відмінності спостерігаються на теоретичному рівні пізнання. У групі методів наукового пізнання даного рівня наявні методи, які абсолютно відсутні у групі загальнонаукових методів практичного пізнання. Це такі методи, як аксіоматичний метод, гіпотетико-дедуктивний метод, метод взаємозв'язку логічного й історичного, метод сходження від абстрактного до конкретного тощо [11, с. 387].

Підсумовуючи вищезазначене можна зробити наступні висновки:

1. Попри те, що категорія «криміналістичне дослідження» є однією з базових як для криміналістичної техніки, так і науки криміналістики в цілому, однак до цього часу вона комплексно на монографічному рівні не вивчалась. У зв'язку з цим залишається невизначеним її поняття та не охарактеризовано її сутність.

2. Криміналістичне дослідження являє собою складну та багатоаспектну категорію криміналістики, яка в цілому може позначати процес пізнання об'єктів, які входять до предмету даної науки, для отримання нових знань (відомостей), які мають значення для теорії та практики розкриття, розслідування та попередження злочинів, а також здійснення кримінального та інших видів судочинства, або використовуватись для позначення відповідних галузей такого розділу криміналістики, як криміналістична техніка.

3. Як спосіб (процес) пізнання криміналістичні дослідження поділяються на наукові дослідження та практичні дослідження, які здійснюються у межах кримінальних проваджень або проваджень у інших сферах судочинства. Сутність перших полягає у вивченні явищ, процесів та інших ідеальних та матеріальних об'єктів, які входять до предмету даної науки або окремих її розділів, за допомогою методів криміналістики (включаючи специфічні методи наукового пізнання теоретичного рівня) з метою отримання нових наукових знань. Сутністю других є вивчення за допомогою методів криміналістики здебільше матеріальних об'єктів з метою отримання відомостей, які мають значення для роз-

криття, розслідування та попередження злочинів, а також здійснення кримінального та інших видів судочинства (цивільного, господарського, адміністративного тощо). Проте ці два напрями тісно взаємопов'язані між собою, оскільки наукові дослідження можуть проводитись на емпіричному рівні шляхом безпосереднього вивчення матеріальних об'єктів, а практичні дослідження у розслідуванні злочинів можуть стати основою отримання нових наукових знань.

4. Криміналістичні дослідження у розслідуванні злочинів відносяться до практичних досліджень, здійснюються

у межах кримінальних проваджень, і можуть розглядатись у вузькому та широкому значеннях. У вузькому – це діяльність із вивчення об'єктів, яка здійснюється спеціалістами (інспекторами-криміналістами) та судовими експертами за дорученням (на замовлення) сторони обвинувачення, сторони захисту, потерпілого або суду. У широкому – діяльність із вивчення об'єктів та іншими учасниками кримінального провадження (наприклад, слідчим, прокурором), включаючи дослідження обстановки місця події, особи підозрюваного, свідків тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Іщенко А. В. Методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень / А. В. Іщенко ; ред. : І. П. Красюка ; Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2003. – 359 с.
2. Пясковський В. В. Криміналістика : підручник / В. В. Пясковський, Ю. М. Черноус, А. В. Іщенко, О. О. Алексєєв та ін. – К. : «Центр учбової літератури», 2015. – 544 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.
4. Плєсовских Ю. Г. Судебно-экспертное исследование : правовые, теоретические, методологические и информационные основы производства : монография / Ю. Г. Плєсовских. – М. : Издательская группа «Юрист», 2008. – 240 с.
5. Коломацкий В. Г. Понятие и сущность криминалистического исследования / В. Г. Коломацкий // Проблемы криминалистики и предварительного следствия в деятельности органов внутренних дел. – Хабаровск : ХВШ МВД России, 1992. – С. 3–9.
6. Васильєва-Шаламова Ж. В. Судова експертиза в цивільному процесі : автореф. дис ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук за спец. : 12.00.03 «цивільне право та цивільний процес ; сімейне право ; міжнародне приватне право» / Ж. В. Васильєва-Шаламова. – К. : Б. в., 2009. – 19 с.
7. Коршунова О. Н. Криминалистика в гражданском процессе / О. Н. Коршунова // Юридическая мысль. – 2015. – № 1(87). – С. 99–106.
8. Батюк О. В. Актуальність питання криміналістичного дослідження слідчих помилок / О. В. Батюк, С. Ю. Чернета // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. – 2009. – Вип. 21. – С. 239–246.
9. Лаврухин С. В. Проблемы криминалистического исследования преступления / С. В. Лаврухин // Вестник криминалистики. – 2002. – Вып. 2 (4). – С. 29–37.
10. Калюга К. Історія походження криміналістичного поняття особи злочинця / К. Калюга // Підприємництво, господарство і право. – 2016. – № 12. – С. 249–253.
11. Щерба С. П. Філософія : підручник для студентів вищих навчальних закладів / С. П. Щерба, О. А. Заграда ; за ред. д-ра філос. наук, проф. С. П. Щерби. – Житомир : Полісся, 2012. – 547 с.